

KEMAL ATATÜRK

GEOMETRİ

Yayına hazırlayan:
Prof. Dr. Cem Say

Cem Say, TED Ankara Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi mezunudur. Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi olan Prof. Dr. Cem Say'ın araştırma konuları yapay zekânın nitel uslamlama ve Türkçe doğal dil anlama alanları ile kuramsal bilgisayar biliminin kuantum hesaplama, olasılıksal bilgi işlem ve hesaplama karmaşıklığı kuramı dallarıdır. Boğaziçi Üniversitesi Bilişsel Bilim Lisansüstü Programı'nın kurucularından olan Say, bir dönem ülkeyi meşgul eden davalardaki dijital delilleri inceleyip sahteliklerini ortaya çıkaran bilgisayar uzmanları arasında yer aldı. *Oksijen* gazetesindeki yazıları ve halka açık konuşmalarıyla bilimsel bilginin yaygınlaşmasına çalışmaktadır. *50 Soruda Yapay Zekâ* (2018), *Yeni Dünya, Yeni Ağ* (2020) ve *En Hakiki Müşit* (2021) kitaplarının yazarıdır.

GEOMETRİ

Yüzüncü Yıla Armağan-2

Yazan: Kemal Atatürk

Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Cem Say

Editör: Aslı Güneş

Yayın hakları: © 2023 Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Mayıs 2023 / ISBN 978-625-6417-73-1

Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Cüneyt Çomoğlu

Sayfa uygulama: Gökçen Yanlı

Baskı: Ay-Han Matbaası

Mahmutbey Mah. 2622 Sok. No: 6/31

Bağcılar - İSTANBUL

Tel. (212) 445 32 38 / Faks (212) 445 05 63

Sertifika no: 44871

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Geometri

Kemal Atatürk

Yayına hazırlayan
Prof. Dr. Cem Say

İçindekiler

Önsöz/Prof. Dr. Cem Say	IX
<i>Geometri</i>	XIX
Teknik yorumlar	LXV
Sonsöz: Sivas'ta bir geometri dersi	LXIX
Kaynakça	LXXI

Önsöz

Osmanlı İmparatorluğu, milyonlarca yurttaşının sürgün yollarında ve etnik temizlik katliamlarında can verdiği uzun bir parçalanma sürecinin ardından 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çöktü.¹ Türkler tarih sahnesinden silinmeyi reddettiler; her şeyin kaybedilmiş gibi görüldüğü, Samsun'dan Antalya, Adana ve Antep'e, İzmir'den Kars'a ülkenin dört bir yanında çok sayıda şehre ve sonunda başkent İstanbul'a işgal kuvvetlerinin girdiği yas günlerini destansı bir direniş savaşı ve büyük bir zafer izledi. Mustafa Kemal, Osmanlı'nın yıkılışının sebeplerini iyi incelemiş bir aydıydı. Kurduğu yeni devletin aynı zayıf noktaları barındırmasını istemiyordu. Bu "sıfır anı", yüzyıllardır takıldıkları karanlık çağdan çıkma zamanları gelen Türkler için kaçırılmayacak bir fırsattı. Devrimler büyük bir hızla başladı.

Osmanlı, Avrupalı rakiplerinin bilim devrimini yapıp gezegeni ele geçirmesini hiçbir şey yapmadan izlemişti. 1580'de İstanbul Rasathanesi "Bunlar yıldızlara bakma bahanesiyle meleklerin eteklerinin altını dikizliyorlar!" yaygarası üzerine Şeyhülislam fetvası ve Padişah fermanı ile yıktırılmıştı. Teleskopuyla Jüpiter'in uydularını keşfeden Galileo'nun ölümünden 30 yıl sonra medreseli Türk astronomlarının teleskobun ne olduğundan haberi yoktu. Yüz yılı aşkın süre sonra Padişah III. Mustafa, Fransa'nın hızla ilerlemesinin ardında krallarının geleceği çok iyi gören münecimlere danışıyor olması gerektiği düşüncesiyle İstanbul'daki Fransız elçisinden kendisine iyi

1. Justin A. McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Darwin Press, 1995.

bir müneccim tavsiye etmesini rica ediyordu. İlkinin yıkılmasından asırlar sonra İstanbul'da kurulabilen ikinci rasathane de 1909 Nisan'ındaki ayaklanma sırasında gericiler tarafından içindeki gözlem aletleri ve sismograflarla birlikte tahrip edilmişti.² Ülke yoksul ve geriydi; okuma yazma oranı yüzde 10'u aşamamıştı. Bu halde dünya uygarlığına dahil olmak olanaksızdı. Medeniyet ona kayıtsız olanları yakan, mahveden kuvvetli bir ateşti, medeni olmayan insanlar da medeni olanların ayakları altında kalmakla karşı karşıyaydı.

İmparatorluğun yavaş intiharına tanık olan Mustafa Kemal, "dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için" en güvenilir yol göstericinin bilim olduğunun farkında, çağdışı inanış zincirlerini kırmış bir toplum hedefliyordu. Kaybedecek vakit yoktu.

Özellikle de doğduklarından beri her şeyin geriye gitmekte olduğunu görmüş olan genç kuşaklara inanması zor gelecek kadar kısa bir süre içinde Türkiye müthiş bir ilerleme yaşadı. Kadınlar ortaçağdan kurtulup eşit yurttaşlar haline geldiler, hukuk sistemi çağdaşlaştı, devletin bir dininin olamayacağı gerçeğinin farkına varıldı ve uygarlık standartlarına uygun şekil ve ölçü değişiklikleri yapıldı.

Elinizde tuttuğunuz kitap, bu sürecin iki önemli unsuru olan eğitim ve dil devrimlerinin kesişiminde Atatürk'ün kendi elinden çıkmış simge bir eser, bilim tarihçisi Aydın Sayılı'nın ifadesiyle "Küçük fakat anıtsal bir yapıt."³ Yakın tarihle ilgili eserlerini ilgiyle izlediğim değerli Sinan Onuş, *Geometri'nin* bu yeni basımını yayına hazırlamamı ve yorumlamamı önerdiğinde büyük bir sevinçle kolları sıvadım. Kuşkusuz ki ben *Geometri'nin* önceki kimi basımlarına önsöz yazmış olan değerli uzmanlar gibi dilbilimci veya tarihçi değilim; o yön-

2. Cem Say, *En Hakiki Mürşit*, İstanbul: Doğan Kitap, 2021.

3. Sinan Meydan, "Atatürk'ün Geometri Kitabı 'Bilim Dili Türkçe'", *Sözcü*, 18 Temmuz 2022.

lerden değerlendirmeler için kitabın sonundaki kaynakçadaki eserleri öneririm.⁴ Ben bilgisayar mühendisliği hocası ve bilim yazarıyım; bu nedenle küçük de olsa konuyla ilgili araştırmalara özgün bir katkı olur ümidiyle kitaba şimdiye kadarki incelemelerde çok eğilindiğini görmediğim farklı bir açıdan, bir matematik metni olarak içeriğini ve yazılışından bu yana geçen 85 yılda bu bağlamda eskiyip eskimediğini inceleyerek yaklaşıcağım. Ayrıca Atatürk'ün geometri çalışmalarıyla ilgili güzel bir aile anımız var. Babam Cemil Say'dan dinlediğim bu olayı, *Geometri'nin tıpkıbasımının ve teknik notlarımın ardından* Son-söz kısmında aktaracağım. Ama önce dilde özleştirmeye neden gerek duyulduğuna ilişkin birkaç söz etmeliyiz.

Yedeksubayla tuğgeneral

Türk Dil Kurumu'nda yıllarca görev yapan Agop Dilâçar'ın Atatürk'ün Türkçeyi kurtarmak için neler yapılabileceğini Cumhuriyet'in kuruluşundan çok önce düşünmeye başladığını gösteren ilginç bir anısı vardır:⁵

O zamanki adıyla Agop Martayan, 1915'te Robert Kolej'den Bilim Ödülü olarak mezun olduktan iki gün sonra askere alınmış ve Diyarbakır'a gönderilmiş. Diller konusundaki üstün bilgi ve yeteneği fark edilince müttefik Alman taburundaki subaylara Türkçe dersi vermeye başlamış. Derste Macar dilbilimci Gyula Németh'in yeni çıkan *Türkische Grammatik* kitabından yararlanmış. Martayan daha sonra Kafkas cephesinde yaralanmış ve madalyayla ödüllendirilmiş.

4. A. Dilâçar, "Önsöz", K. Atatürk, *Geometri*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2014, s. XVII-XX.

Zafer Toprak, "Türk Dil Devrimi ve Geometride 'Terim' Sorunu", Mustafa Kemal Atatürk, *Geometri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. V-XI.

5. A. Dilâçar, "Atatürk ve Türkçe", *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara: TDK Yayınları, 1963, s. 41-52.

Hıfzı Topuz, *Konuklar Geçiyor*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1975.

Azınlıklara mensup subayların kimileri Doğu cephesinin gevşemesinden yararlanıp kaçmaya başlayınca Genel Komutanlık azınlık subaylarının tümünün Güney cephesine sevk edilmesini emretmiş. Martayan Halep'te sokakta tutsak alınmış İngiliz askerleriyle karşılaşmış. İngilizce bildiğini gören Hintli bir albay kendisine "Salçalı yemekleri yiyemiyoruz, bunlar yerine kuru gıda verilmesini istiyoruz, dil bilmediğimiz için anlatamadık" diyerek dertlerini muhafızlara iletmesini rica etmiş. Bu isteği yerine getiren Agop Martayan, "Esirlerle neler konuşmuştur kimbilir?" diye düşünen yetkililerin emriyle o gece casusluk suçlamasıyla gözaltına alınmış.

İki askerın gözetiminde, "şüpheli" olarak 7. Ordu Karargâhı'na varan Martayan, Çanakkale'de İngiliz, Muş'ta Rus işgalcilerle çarpıştıktan sonra Halep'e yeni atanmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkmış. Casusluk suçlamasının asılsız olduğunu çabucak anlayıp dosyayı kapatan Paşa'nın dikkatini Agop Martayan'la birlikte getirilen tabanca vs. eşyası arasındaki *Türkische Grammatik* kitabı çekmiş.

Dil konularına öteden beri ilgi duyan, yıllar önce Selanik'te Türkolog İvan Manolov'la sohbetinde Arap yazısını eleştiren Mustafa Kemal Paşa, Németh'in, Almanların Türkçe ifadelerin telaffuzlarını anlamaları için geliştirdiği transkripsiyon alfabesini incelemiştir.⁶ Kitapta kullanılan harf kümesinin Türkçeyi yazmak için fazla ayrıntılı olduğunu, daha az sayıda özelleştirilmiş harfle de bu işin yapılabileceğini söylemiş. Arapça ve Farsça kelimelerin dayattığı ek sesler olmasa kolay öğrenilecek bir alfabenin elde edilebileceğini düşündüğü belliymiş. Paşayla yedeksubay, Németh ve kitabı üzerine konuşmaya koyulmuşlar.

6. Bu, Atatürk'ün dilini ilk kez böyle Latin temelli harflerle yazılmış görüşü değildi. Savaşın önce arkadaşı Corinne Lütfü ile bazen Fransızca, bazen de Latin harfleriyle Türkçe yazarak mektuplaşmıştı.
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/madam-corinne-lutfu-tergiman-1883-1946/>

Paşa kitapta “kaba Türkçe” ifadesini görünce yadırgamış ve Martayan’dan ilgili parçayı Türkçeye çevirmesini istemiş. Agop, Németh’in üç değişik Türkçe olduğunu anlattığını açıklamış: Bu sınıflandırmaya göre “kaba Türkçe” halkın çoğunluğunun konuştuğu yalın dil, “orta Türkçe” Farsçadan birçok kelime almış aydınların dili, “yüksek Türkçe” ise hem kelimelerinde hem de kimi dilbilgisi kurallarında yabancı etkisi çok olan uzun cümlelerden oluşan yazışma dili. Németh bu şartlarda toplumun farklı kesimlerinin birbirlerini anlamamalarının doğal olduğunu belirtiyor, “Son zamanlarda, dili her aydının anlayabileceği bir duruma getirmek için çalışılmaktadır” diyor. Paşa “Hayır, genel dili, yani gazete dilini yalnız aydınların değil, köylünün, kentlinin, herkesin anlayabileceği bir hale getirmeliyiz” demiş.

Hem Arap harflerinden Latin alfabesine geçilmesi, hem de yazı dilinin karmaşık yabancı deyimlerden arındırılarak Türkçeye yaklaştırılması, Osmanlı’nın son dönem aydınlarının konuşageldiği bir projeydi. Atatürk bu hayali gerçekleştirecekti.

Kurtuluş

Yeni devletin cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal, işe Türkçeyi sesli harflerin olmadığı, “h”, “k”, “s” gibi ünsüzler için birkaç farklı harf bulunduran, kimi harfleri ise Türkçedeki dört beş farklı sese denk gelen Arap alfabesinden kurtarıp yeni Türk alfabesine kavuşturarak başladı. 1353 Sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Cumhuriyet’in altı yaşına bastığı günlerde yürürlüğe girdi. Bu, dildeki yabancı işgaline son vermenin ilk adımıydı.

Her taşın altında ırkçılık arayanlar, Türk dilinin söylenişini tam olarak ifade edemeyen bir alfabeden ve Arapçayla Farsçanın kelimeleri ve hatta gramerleri tarafından zincirlendiği o eski tuhaf durumdan “kurtulmak”tan söz etmeme alınabilir.

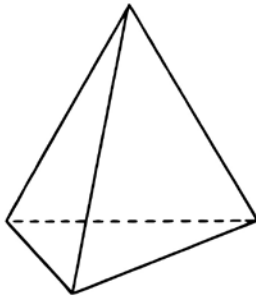
Arapçanın kötü veya aşağı bir dil olduğunu söylemiyorum. Ne haddime? Atatürk'ün Türkçe bilen, Türkçe düşünen ve Arapça bilmeyen insanların, özellikle de çocukların, öğrencilerin karşı karşıya oldukları büyük bir sorunun çözülmesinin gerektiğini gördüğünü söylüyorum. *Geometri* kitabı bu çözümün mükemmel bir simgesidir. Şimdi sunacağım örneklerin konuyu açıklığa kavuşturacağını umuyorum.

Sizce “zuerbaatülvücu” kelimesi ne anlama gelmektedir? (İpucu vereyim: Geometrik bir şeklin adı. Hangi şekil?)

Bilemediniz, değil mi? Hatta zerre kadar bir fikriniz bile yok. Çünkü (eğer Arapça bilmiyorsanız) o harf çorbasında tutunacak hiçbir dalınız yok. Dil Devrimi'nden önce bu kavramla ilk kez karşılaşan bir Türk öğrenci ile aynı durumdasınız yani.

Şimdi bu şeklin Atatürk sayesinde bugün kullandığımız adını yazacağım. (Çoğu okurun daha önce hiç duymamış olacağını tahmin ettiğim bir kavramı özellikle seçtim. Yine de sadece Türk olduğunuz için neden bahsettiğimi hemen anlayacaksınız.) Hazır mısınız?

“Zuerbaatülvücu” un Türkçesi, “dört yüzlü”. Yani dört tane düz yüzü olan bir cisim. Adı üstünde! Eğer dersinize hiç çalışmamış bile olsanız, sınavda “Dört yüzlü nedir?” sorusuyla karşılaşsanız Türkçe bilginizi kullanarak ve üç beş dakika akıl yürüterek onun dört adet üçgenin kenarlarından birleştirilmesiyle oluşan, şöyle bir üç boyutlu cisim olduğu sonucuna varabilir, resmini de çizerek tam not alabilirsiniz:

Türk öğrencilere bu kavramı “zuerbaatülvücu” olarak öğretmek mi daha mantıklı, yoksa “dörtyüzlü” olarak mı? Burada tartışılacak bir şey var mı?⁷

Bir soru daha sorayım: Sizce “mukaar” ve “muhaddep” ne demektir? (İpucu: Fizik ve matematikte karşımıza çıkan, birbirinin zıddı olan iki kavram. Özellikle fizikteki kullanımlarını muhakkak görmüşsünüzdür. Haydi, ne olduklarını da söyleyeyim: Biri “içbükey”, diğeri “dışbükey” demek. Peki hangisi hangisi?)

Bilemediniz, değil mi? Arapça bilmediğiniz için bu şifreyi çözme şansınız yok. Oysa Türkçe sözcüklerle öğretildiklerinde kavramlar zaten gözünüze giriyor. Biri içeri doğru bükük, diğeri ise dışarı doğru işte! Lisede ilk örneklerini gördüğüm günden beri kırk yıl geçti; kırk yıl daha geçse karşıma çıkan bir aynanın içbükey mi yoksa dışbükey mi olduğu konusunda yanılmama imkân yok. İşte bu güveni Atatürk’e borçluyuz.

Dil Devrimi’nin bazı yönlerini ve TDK’yi sert şekilde eleştirdiği⁸ *Türk Dil Devrimi: Feci Bir Başarı* başlıklı kitabın yazarı İngiliz Profesör Geoffrey Lewis bile terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda şöyle diyor:

Eski dilin sevenleri dil devriminin kimi sonuçlarına ne kadar üzülürlerse üzülünler, bilimsel terimler hakkında bir şey yapılması gerektiğini inkâr edemezler. Terminoloji neredeyse tamamen Arapçaydı; Arapça olmayan kısmı da Farsçaydı.

7. Bu şekil “üçgen piramit” olarak da biliniyor ama tabii o terimin anlamını çözmek için ayrıca “piramit”in tanımını da bilmek gerekiyor.

8. Eleştiriler çoğunlukla yeni sözcüklerin “tedavülden kaldırılan” eski sözcüklerin anlam zenginliğini tam olarak karşılayamadığı savına ve dildeki hızlı değişim nedeniyle bugünün Türklerinin 1920’lerde yazılan (*Nutuk* dahil) kimi eserleri ellerinde sözlük ile okumak zorunda kaldıkları şikâyetine dayanıyor. Oysa eski sözcükleri öğrenip kullanmak yasak filan değil; ben istediğimde kullanıyorum. Bugünün İngilizleri de asırlar öncesinin İngilizcesiyle yazılmış metinleri okumakta zorlanıyorlar; Atatürk devrimleri Türkiye’yi 15 yıl içinde yüzyıllarca ileriye götürdüğü için benzer bir durumu bizim geçen yüzyılın başının metinleri için yaşamakta olduğumuz ileri sürülebilir.

Çoğu Yunanca ve Latince kökenli olsa da İngilizcedeki teknik terimler çoktan İngilizleştirilmiştir; İngilizcede “oikologia” değil “ecology”, “hygieiné” değil “hygiene” diyoruz. Türkçede böyle bir şey olmamıştı; Arapça ve Farsça terimler özgün halleriyle duruyordu.⁹

Prof. Dr. Zafer Toprak'ın dediği gibi, “*Türk çocuğu okula girdiği gün karşısına anasından, babasından duyduğu dille hiçbir ilişkisi olmayan yepyeni, bambaşka, yabancı bir dil çıkıyordu. Ülkede okuryazarlığı sınırlayan sakıncalardan biri de buydu. Dil devriminin bir amacı da ülkede okur yazar olmayan kişi bırakmamaktı. Bu hedefe kilitlenebilmenin en kısa yollarından biri Türk eğitim dilinin özleştirilmesiydi. Bilimi kendi öz dilinden türetilmiş terimlerle öğrenmek okula giden gencin öğrenme sürecini yarı yarıya kolaylaştıracaktı.*”¹⁰

Bilim, teknoloji, matematik ve sanat terimlerinin Türkçeleştirilmesi için kollar sıvandı. Zoolojiden yerbilime, gökbilimden fiziğe, botanikten kimyaya birçok alanda terim listeleri uzmanlar tarafından oluşturuldu ve yayımlandı.¹¹ Atatürk, komisyonların çalışmalarını izliyor, genel ilkeleri belirliyordu. Kuşkusuz, tüm bilim dallarındaki terimleri denetleyecek hali yoktu ama matematiğin yeri başkaydı.

Geometri kitabı yazan cumhurbaşkanı

Tarihte adını matematik dersindeki başarısı nedeniyle almış başka bir insan var mıdır?¹² Atatürk gençliğinden beri matema-

9. Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*, Oxford University Press, 1999.

10. Zafer Toprak, “Türk Dil Devrimi ve Geometride ‘Terim’ Sorunu”.

11. *Türk Dili Belleten*, No: 23-26, Ekim 1937.

12. Selanik Askeri Rüştiyesi’ndeki matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi ile adaşı, öğrencisi Mustafa arasında geçen öyküyü bilmeyenler için kaynak: M. Cemil Uğurlu, “Atatürk’ün Yaşamında Matematik Kültürünün Değeri”, *Bilim Teknik*, Kasım 1982, 14-17, 20.

tiği seviyor ve iyi biliyordu.¹³ 1936 sonbaharında Agop Dilâçar'ı yanına çağırdı,¹⁴ Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman'ın yanına katıp Beyoğlu'nda Hachette Kitabevi'ndeki Fransızca geometri kitaplarından birer tane aldırttı. Elinizde tuttuğunuz eseri 1936-1937 kışında Dolmabahçe Sarayı'nda kendisi yazdı. Bir terim kılavuzu olan *Geometri* kitabı, 1937'de yazar ismi belirtilmeden Kültür Bakanlığınca basıldı. Zihnimizi açan, geometriyi, matematiği "görmemizi" sağlayan boyut, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, kesek, kesit, yay, çember, teğet, açı, açıortay, içters açı, dışters açı, taban, eğik, kırık, yatay, düşey, dikey, yöndeş, konum, üçgen, dörtgen, beşgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar, paralelkenar, yanal, yamuk, artı, eksi, çarpı, bölü, eşit toplam, oran, orantı, türev, alan, varsayı, gerekçe gibi terimleri Atatürk üretti. İşgal edilmiş, orduları dağıtılmış bir ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devleri yenip bağımsızlığını, şerefini kazanmasına liderlik etmekle kalmadı, o ülkeyi ortaçağdan geleceğe sırtında taşımakla da kalmadı, bir de çocukları geometriyi kendi dillerinde kolayca öğrenebilsin diye bir kitap yazdı! Atatürk'ten habersiz bir yabancıya bu öyküyü bir oturuşta anlattırsanız "Yok artık, uyduruyorsun!" diyebilir, bir hayal kahramanından söz ettiğinizi sanabilir. Türkiye o dönemde çok şanslıydı.

13. Hanns Froembgen, biyografisinde Atatürk'ten defalarca "matematikçi" olarak bahsediyor. (Hanns Froembgen, *Kemal Atatürk: A Biography* / Almandan İngilizceye çev. Kenneth Kirkness, New York: Hillman-Curl, 1937).

14. Agop Martayan, Mustafa Kemal Paşa ile tanışmasından sonraki yıllarda önce Beyrut'ta okul müdürlüğü yapmış, sonra da Bulgaristan'da dilbilim hocasına başlamıştı. Ermenice, Türkçe, İngilizce ve Almandan yanı sıra Fransızca, Yunanca, İspanyolca, Latince, Rusça ve Bulgarca biliyor, Osmanlıca ve Eski Uygur Türkçesi dersleri veriyordu. Atatürk Dil Devrimi hazırlıkları sırasında İstanbul'da çıkan Ermenice *Arevelk* gazetesinde yayımlanan "Türk Yazıtlarının 1200. Yıldönümü" başlıklı yazı dizisi kendisine gösterildiğinde "Ben yazarı tanıyorum" dedi, "casuslukla suçlanan çocuk bu!" Martayan 1932'deki ilk Türk Dil Kurultayı'na davet edildi. Dil Devrimi'nde Atatürk'ün sağ kolu oldu, Dolmabahçe'de "Arkadaşlara selam. Sakın dil çalışmalarını gevşetmeyiniz" vasiyetini duyduğu o acı güne dek ayrıldılar. Atatürk'ün verdiği soyadıyla Agop Dilâçar, Türk Dil Kurumu'ndaki çalışmalarını 1979'daki ölümüne dek sürdürdü.

Geoffrey Lewis şöyle diyor:

Halide Edib geometri öğrenirken şununla karşılaşmıştı: “Bir müsellesin mesaha-i sathiyesi, kaidesinin irtifasına hasıl-ı zarbinin nısfına müsavidir.” Büyük ölçüde Atatürk’ün kişisel çabasıyla bu artık içinde hiç Arapça ve Farsça bulunmayan “Bir üçgenin yüzölçümü, tabanının yüksekliğiyle çarpımının yarısına eşittir” haline geldi. Bu başarının dil devrimi adına yapılanların çoğunu haklı çıkardığı söylenebilir.¹⁵

Lewis’e göre yeni geometri terimleri Atatürk’ün halkına en büyük armağanları arasında sayılmalıdır: “Bir Türk’ün ‘içters açılar’ demek yerine ‘zaviyetân-ı mütekailetân-ı dahiletân’ demekte ısrar etmesi için epeyce azgın bir değişim düşmanı olması gerekir.”

Bizim oturup geometri kitabı yazabilen bir cumhurbaşkanımız vardı.

Prof. Dr. Cem Say
İstanbul, 3 Nisan 2023

Teşekkür

Bu projeyi aklıma düşüren ve kaynaklar konusunda büyük destek veren değerli dostum Sinan Onuş’a ve ilk okumayı yer yer gözleri dolarak yapan hayat arkadaşım Özlem Özdemir’e teşekkürü borç bilirim.

15. Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*.

G E O M E T R İ

*Geometri 5gretlenlerle, bu konuda kitap yazacaklara
kılavuz olarak Kùltür Bakanlığına neşredilmiştir.*

BULDURU

Başlangıç tarifler. 5

I. KISIM

§	I. Çeşit çizgiler	6
§	II. Çember	6
§	III. Paralel	9
§	IV. Açt.	9
§	V. Poligonlar	18
§	VI. Üçgenler	20
§	VII. Dörtgenler	22
§	VIII. Düzgün Poligonlar	24

II. KISIM

§	I. Poligonlar	26
§	II. Dayire	31
§	III. Dikeyin çap karesi	33
§	IV. İmsiy	35
§	V. İmsel şekillerin çevreleri ile alanları arasında oran	38

III. KISIM

§	I. Silindir ve pürüzma	40
§	II. Koni ve piramit.	43
§	III. Yüre	46

1936-1937 kışında Dolmabahçe Sarayı'nda yazılan *Geometri* kitabı, Türkleri yüzyıllardır takıldıkları karanlık çağdan çıkarmayı hedefleyen sürecin iki önemli unsuru olan eğitim ve dil devrimlerinin keşişiminde Atatürk'ün kendi elinden çıkmış simge bir eser. Zihnimizi açan, geometriyi, matematiği "görmemizi" sağlayan boyut, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, kesit, yay, çember, teğet, açı, açığortay, taban, yatay, düşey, dikey, yöndeş, konum, üçgen, dörtgen, beşgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar, paralelkenar, yanal, yamuk, artı, eksi, çarpı, bölü, eşit toplam, oran, orantı, türev, alan, varsayı, gerekçe gibi terimleri Atatürk üretti. İşgal edilmiş, orduları dağıtılmış bir ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devleri yenip bağımsızlığını, şerefini kazanmasına liderlik etmekle kalmadı, o ülkeyi ortaçağdan geleceğe sırtında taşımakla da kalmadı, bir de çocukları geometriyi kendi dillerinde kolayca öğrenebilsin diye bir kitap yazdı! Atatürk'ten habersiz bir yabancıya bu öyküyü bir oturuşta anlattırsanız "Yok artık, uyduruyorsun!" diyebilir, bir hayal kahramanından söz ettiğinizi sanabilir. Türkiye o dönemde çok şanslıydı.

Dilbilimciler ve tarihçiler tarafından birçok kez incelenen ve üzerine makaleler yazılan bu eser ilk kez "sayısalcı" gözüyle bir mühendislik hocası ve bilim yazarı tarafından irdeleniyor.

Cumhuriyet'in yüzüncü yaşında *Geometri*'nin yeni baskısını Atatürk'ün 1937'de Sivas Lisesi 9-A sınıfına verdiği geometri dersini izleyen öğrencilerden Cemil Say'ın oğlu Prof. Dr. Cem Say yayına hazırladı. Bu baskıda eserin tarihsel çerçevesiyle birlikte Say'ın *Geometri*'nin içeriğini 85 yıldır güncelliğini koruyan bir matematik metni olarak ele aldığı bir incelemeyi de bulacaksınız.

